

ТЕШКИ ОЖИЉЦИ ИЗДАЈЕ

(Уместо закључка)

Свеједно је данас, после више од 40 година, ко је наређивао а ко извршавао злочине, да ли „врховни командант свих оружаних снага у земљи“ Дража Михаиловић признаје да је видео или није видео заробљене партизане, да ли су они предати Немцима пре или после преговора са Немцима — истина је да је 365 партизана и партизанских сарадника у новембру заробљено и после мучења на Равној гори, Брајићима и другим местима, предато Немцима у Ваљеву и већина њих су убијени на Крушику 27. новембра 1941. године или касније убијени по затворима и концентрационим логорима. Мало ко је преживео.

Истина је још да су четници у новембру 1941. године похватили, заробили, мучили, убијали, премлаћивали око 800 партизанских бораца и њихових сарадника. Лешеви и гробнице остали су у Ридовима крај Скакаваца, у Дивчевићима код Коејерића, на Дреновом врху изнад Брајића, у увалама речице Буковаче, по јаругама Равне горе, у Ражани, на Буковима, код Сушице, у Жабарима, око Љига, Лајковца, Мионице, Чачка, Прањана, Венца у Лиси и, најзад, највећа и најтужнија гробница — на Крушику у Ваљеву.

Немци су све ове догађаје регистровали суво, хладно, војнички и потпуно у духу инструкција добијених од Хитлера, Кајтела и Бемеа. У „Прилозима“ дневнику штаба Осамнаестог немачког армијског корпуса, 342. немачка пешадијска дивизија, под датумом 27. новембар, пише: „За одмазду је данас стрељано 265 комуниста“¹. Од немачких фашиста у то време нико није ни очекивао поштовање неких елементарних људских норми, али се наш обичан човек згражавао над оним што су чинили људи из нашег народа. Јер, наши изроди су „похватили и на емрт осудили 350 партизана у таковском срезу“², наши изроди су само у рачанском срезу ужичког округа отерали у логоре 20 и побили 37 лица.³

1. *Зборник VIII*, том I, књ. 1, стр. 635.

2. Александар Хаџипоповић — Радован Маринковић: *У име слободе и правде*, Чачак, 1984, стр. 108.

3. Милун Раонић: Злочини четника Драже Михаиловића у ужичком крају 1941. године. *Ужичка република*, зборник радова са научног скупа, Експорт-прес, Београд 1978, књига друга, стр. 155.

Фашистичка немачка војска јесте те 1941. године била још јака, али је већ била загазила у рат против Совјетског Савеза. Почетком јесени 1941. године у Србији су окупациони ред чувале три немачке посадне дивизије. Кад се устанак разбуктао, доведена је нова оперативна дивизија из Француске, па затим још једна са источног фронта, један ојачани пук из Грчке, у помоћ су ступили и делови једне посадне дивизије, која је била раопоређена по источној Босни, при руци су им се тада нашли недићевци, љотићевци, Пећанчеви четници и сви су из петних жила запели да што брже угуше устанак, који је повела Комунистичка партија Југославије. Равногорски четници тада још нису званични савезници Немцима, али су се сами нудили и сами предузимали кораке који су их одвели у издају и отворену сарадњу са окупатором.

Без обзира што ни у јесен 1941., нити икад касније, нису представљали озбиљнију војну силу, способну да решава судбинске токове на тлу Југославије, равногорски четници су подмуклошћу, лукавством и прикривеном издајом више помогли окупатору да се бори против устанка и устаника него сви остали квислинзи заједно.

Страшно је подла била та равногорска тактика. Још пре на пада Немачке на Совјетски Савез, у првој половини јуна 1941. године, Немци су имали обавештења да је Дража Михаиловић, преко Истамбула, успоставио везу са Енглезима. За Немце је то било довољно да закључе да је Дража „енглески човек“ коме не треба веровати. На суђењу у лето 1946. године Дража је признао да је 26. септембра 1941. године уопоставио и после тога стално одржавао везу са избегличком владом у Лондону, а иза те владе стајао је моћан апарат енглеске дипломатије. Отуда се преко радија емитију говори и поруке. Отуда се величају Дража и његови кољашаи и убице. Отуда Дража добија чин генерала и звање команданта свих оружаних снага у земљи.

Вести преко радија из Лондона и Москве ипак су потекле са Равне горе, јер је Дража три дана раније јавио Лондону да је „успео прекинути братоубилачку борбу“. И пре тога је Дража Михаиловић слао телеграме избегличкој југословенској влади у Лондону и дрско лагао. Петог новембра послао је онај чувени телеграм, у коме посебно наглашава да „вођа комуниста у Србији, под лажним именом Тито, не може се сматрати као вођа отпора. . .“

Покушај да се састави један бројчани преглед (на следећој страни) који ће, макар приближно, дати слику четничког терора у западној Србији у јесен 1941. године, вероватно ће ипак бити блед, јер су обухваћени само они случајеви за које се сигурније зна. Колико је оних за које се можда никад неће сазнати — то је овде одиста тешко рећи. Али, нека ове бројке ипак остану! Некад и некоме оне ће морати нешто да значе, а данас се још зна шта оне значе.

УКУПАН ПРЕГЛЕД ЖРТАВА ЧЕТНИЧКЕ ИЗДАЈЕ

Г р у п а (место заробљавања или борбе)	Састав				Припадност по одредима								Убијено			
	1 Свега људи	чланова КПЈ	чланова СКОЈ	жена	Ужини	Чачански	Ваљевски	Х ј 2	Х о Х	С о Г Е С Х	С о С И	сарадници	Х	на другим местима	1у борби	
Косјерић	52	10	1	5	39	—	2	—	—	—	—	11	24	12	2	
Трешњица	34	7	2	1	19	13	—	—	—	—	—	2	—	—	34	
Ивањица	14	5	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	1	13	
Санитетско особље	21	12	1	19	—	—	—	2	12	7	—	—	—	14	—	
Ражана	47	3	3	—	32	8	2	—	—	—	—	5	29	1	7	
Горња Гаревница	12	5	2	1	—	8	—	—	1	—	1	2	—	11	—	
Каран	115	10	19	4	66	41	2	—	—	—	3	3	81	11	11	
Костојевићи	10	1	—	—	8	—	—	—	—	—	—	2	2	3	—	
Горњи Милановац	134	31	16	12	—	79	1	30	4	2	—	18	54	44	9	
Љубовија	27	3	—	—	20	—	6	—	—	—	1	—	—	11	15	
Чачан	17	5	1	1	—	16	—	—	—	—	—	1	—	4	13	
Ваљево	258	46	21	22	3	—	114	18	13	21	20	69	71	66	8	
Венац код Ивањице	35	3	1	4	2	4	—	—	—	—	27	2	—	24	—	
Прањани	14	2	1	—	9	4	—	—	—	—	—	1	—	2	12	
Остала места	30	5	1	—	10	2	3	2	—	1	2	10	—	13	10	
С В Е Г А:	820	148	69	69	222	175	130	52	30	31	54	126	261	217	134	

Бројке у овом прегледу, као и све друге бројке, су безимене. Иза укупног броја — 820 — стоји најмање толико људских глава које су четници у јесен 1941. године ставили под свој „закон каме“.

Као што се види, овде је највише бораца Ужичког партизанског одреда (222), па затим Чачанског (175), Ваљевског (130) и Првог и Другог шумедијског, Посавског, Космајског и неких других партизанских јединица у Србији, које нису могле у свим случајевима тачно да се назначе.

Овде су урачунати сви који су, на било који начин, у том периоду постали четничким жртвама: погинули у борбама против четника, убијени по затворима, логорима, разним другим већим или усамљеним стратиштима, заклани, премлаћени и, разуме се, они који су заробљени и предати Немцима у Ваљево или у неку другу немачку јединицу.

У једној колони овог прегледа налази се бројчани преглед ових страдалника који су 27. новембра 1941. године стрељани на Крушику у Ваљево. Овде их је, као што се види, 261. Немци у свом извештају пишу да је убијено 265 лица. Зна се да су четворица изведених на стрелиште преживела. Не треба, међутим, остати у уверењу да је сваки случај тачно записан. Свакако су и овде могле промаћи омашке па овај преглед тако треба и разумети.

У делу колоне где је дат број убијених по логорима, затворима и другим стратиштима унето је 217 лица које су четници побили, поклани или су их похватили па предали Немцима да их они убијају и уништавају по логорима и затворима. Овде нису урачунати они који су стрељани на Крушику, као ни оних 134 лица која су изгинула у борбама против четника у овом периоду. Кад се све три ове групе саберу, излази да је живот од четника или посредством четничке издаје изгубило најмање 612 лица. Ни тај број није потпун и свакако је доста већи, јер је сигурно да се за многе случајеве, и поред свих настојања, није сазнало, а можда се никад неће ни сазнати.

За један број лица у овом прегледу морала је да остане ознака да су непозната, односно да о њима нису могли да се прикупе потпуни подаци.

Што се тиче бројног прегледа чланова КПЈ и чланова СКОЈ-а унети су бројчани подаци само за оне за које је то поузданије утврђено. Вероватно је и овај део прегледа непотпун.

Са пет дивизија и уз помоћ бројних квислинга, Немци су успели да устанички покрет у западној Србији привремено зауставе и да главнину партизанских снага натерају на повлачење према Санџаку. Иако никад и нигде нису признали, Немци за тај успех у великој мери могу да захвале издајничкој ревности равногорских четника. То потврђује и све оно што се догађало после Ужичке републике. Кад су Немци већ били ушли у Ужице и Чачак, на Равној гори Дража Михаиловић је 30. новембра 1941. године одржао саветовање команданата четничких одреда. Тада је одлучено да ће се четнички одреди најбоље сачувати ако се прикључе недићевским јединицама и легализују у борби против партизана. Неки четнички команданти су то већ учинили и пре тога. То је без

икаквог околишавања испрчао Дражин командант Милош Глишић на суђењу у лето 1946. године, а исто у једном свом извештају помиње и четнички официр Предраг Раковић. Део равногорских четника се „легалује“. Неки четнички команданти су добили задужење да иду на свој терен и да се тамо ставе под команду недићевске официра. Иако су знали о чему се ради, Немци су пред тим затварали очи. Њима је то одговарало ради борбе против партизана.

Кад је главнина партизанских снага већ била у Санџаку, четници настављају оарадњу с Немцима. Неки су преобучени у зелене недићевске униформе „легалузовани“, а неки још увек са сеоским сукништем и плавим копоранима, уз обавезне црне шубаре са огромним кокардама. По селима и варошицама ужичког краја они јуре уз Немце, негде чак и испред њих и ревносно хватају партизана, партизанске сараднике, чланове партизанских породица, премлаћују их, кољу, стрељају, а оне које сматрају изузетно важним — предају Немцима. Читав децембар 1941. године прошао је на подручју западне Србије, посебно у ужичком крају, у знаку четничког терора. Чак је тешко набројати све злочине и сва варварства, које су они тих дана починили, да би се додворили Немцима.

Ево само неколико детаља:

На Дрини испод Вишеграда четници су заробили групу бораца Ужичког партизанског одреда, у којој су били лекар Курт Леви, Милун Жилић, болничарке Добрила Петронијевић и Марија Бобић и још десетак партизана. Предали су их Немцима у Ужицу, а после су се пијани хвалили у сеоској механи да су „за чивутске главе добили од Нијемаца по двије хиљаде“⁴.

Велики број партизаноких бораца четници су похватили у децембру по селима око Ивањице. Четнички преки суд у Ивањици осудио је на смрт 20 похватаних партизана и сви су стрељани у Ивањици 16. децембра 1941. године.

Од 16. до 24. децембра четници су по ариљском срезу даноноћно хватали чланове партизанских породица и партизана. Водили су их у удаљена села и тамо батинали, осуђивали на смрт и стрељали. У Радобуђи, Гривској, Крушчици, Чичкови, Латвици, Ариљу и другим местима овог среза четници су похватили око 1.200 људи. Код школе у Ариљу 20. децембра стрељано је осам људи. У Чичкови код Ариља 23. децембра стрељано је осам партизана из Радобуђе и других села, а многи мештани су тога дана толико претучени да су убрзо помрли. У Гривској је претучено око 30 и стрељано девет људи. У Крушчицу је доведен велики број партизана из Годовика и других појешких села и 21. децембра у овом селу је на зверски начин поубијано 19 људи.

4. Вера Обреновић Делибашић: *Кроз нишњу земљу*, књ. I, стр. 313.

Заједно са Немцима и љотићевцима четници су у децембру 1941. учествовали у лову на људе око Пожеге. Само за неколико ноћи похватано је око 50 партизана и чланова партизанских породица. У Пожеги је 13. децембра стрељано 21 лице, а све њих похватили су четници и предали Немцима. У Висибаби је стрељано 17 људи које су похватили четници. У Здравчићима четници су 11. децембра стрељали четири заробљена партизана, а око 20 других су добили грозне батине.

У рачанском срезу четници су помогли љотићевцима да се у децембру похватају готово сви борци Рачанског партизанског батаљона. Неки од њих су одмах стрељани, а већина је, после премлаћивања у бајинобаштанском и ужичком затвору, отерана у логор и касније убијена.

У свим селима златиборског среза четници су хватали партизане и чланове партизанских породица. Неке су одмах убијали, а неке предавали Немцима у Ужицу. Двојицу заробљених партизана четници су повели у Ужице да их предају Немцима, али су се успут предомислили и убили их изнад једне провалије код Ужица.

У ужичком срезу четници су такође предњачили у хватању, убијању, батинању и предаји Немцима заробљених партизанских бораца, сарадника и чланова њихових породица. Код Пјевчеве механе у Пониковици четници су 13. децембра сабили око 50 похватаних партизана и ту, на раскрсници путева, цео дан су их батинали. Тројица партизана су после дивљачког мрцварења стрељани, а једна старица из села добила је од четника 150 батина зат што је партизанима давала храну. У Гостиници су четници у току децембра помогли да се похватају, побију или пошаљу у логоре сви који су помагали партизанима. У Потпећу и Севојну четници су основали своје затворе и ту доводили похватане сараднике НОП, тукли их, малтретирали па затим неке убијали, а неке предавали Немцима, да би их они убили или отерали у логоре.

Издаје и злочини четника после пропасти Ужичке републике нису били ни мањи ни ређи ни у другим деловима западне Србије, у Гучи, Чачку, Горњем Милановцу, Ваљеву, Љубовији, Косјерићу, Лозници, Крупњу, Мионици, по Колубари, Тамнави, Подгорини, Такову, Азбуковици. . .

Тако су четници наставили и у јануару 1942. па затим у свим следећим месецима, свим годинама до краја рата. Јер, кад су једном постали слуге и издајници, онда другог пута није ни било.

Да би у народу нечим „замазао очи“, а остао „чист“ пред Немцима, Дража Михаиловић је 20. децембра 1941. године издао своју чувену „Инструкцију“. То је била нека врста политичког програма четничког равногорског покрета. Ту се предвиђало да ће четници очистити Санџак од муслимана, Босну од Хрвата и читаву државу од националних мањина, а „са комунистима— партизанима не може бити никакве сарадње, јер се они боре против ди-

настије и за остварење социјалне револуције, што не сме никада бити наш циљ, јер смо ми једино и искључиво само војници и борци за краља, отаџбину и слободан народ".⁵

Необично, али ипак донекле разумљиво значење има немачко наређење од 28. новембра 1941. године у коме пише:

„ . . . Фотографисање стрељања по пресудама преговог војног суда начелно је забрањено. Ако је у нарочито изузетним појединачним случајевима потребна израда фотографских снимака за чисто војне циљеве, одобрење за ово сме дати само официр у рангу најмање команданта дивизије. . . ”⁶

Дража Михаиловић никад није забрањивао својим четницима да се сликају с камом у рукама над жртвом или загрљени са немачким и италијанским официрима. Уосталом, и ова немачка наредба има значење само „начелно”. Начела која оу на својим пушкама у Југославију донели фашистички војници 1941. године ревносно су копирали сви помагачи и слуге, али су четници у много чему надмашивали своје послодавце.

Остаје крупно питање: Како су Немци могли да контактирају с четницима кад су били добро обавештени каква је то војска, за које циљеве се бори и шта смера у рату на југословенском тлу? Немачке политичке и војне обавештајне службе имале су бројне агенте и достављаче и низ других извора преко којих су у свако доба знали шта намеравају и шта раде четници са Равне горе. Знали су Немци за Дражине везе оа Лондоном, али су ипак прећутно сарађивали с четницима кад год је била у питању заједничка борба против партизана. Ту компликовану и на први поглед противуречну немачко-четничку сарадњу је доста касније објашњавао један официр из четвртог пука немачке дивизије „Бранденбург”, кад се повела реч да треба разоружати и четнике. Он је тада рекао: „Ако бисмо ми то и могли, једног дана ће се овде појавити Тито. Тада ће на сваког нашег војника доћи двадесет партизана. Без подршке четника никад нећемо бити готови с комунистима. . . Хитлер је срећан кад о томе ништа не зна, а Михаиловић такође. . . ”⁷

Све време рата четници и Немци сарађују кад је у питању заједничка борба против партизана и све време рата једни другима не верују. Читаво време рата четници у име такве своје политике чине злочине и срљају у издају, стално нападају партизана, а извештавају да су партизани напали њих, чим се нађу у тешкој ситуацији — траже преговоре, а чим то прође, газе све договоре и споразуме и опет нападају — не окупаторске војнике него партизана.

5. *Документи о издајству Драже Михаиловића*, Београд 1946, стр. 12—13.

6. *Зборник ВПН*, том XII, књ. 1, стр. 680.

7. Према књизи Јована Марјановића: *Дража Михаиловић између Британаца и Немаца*, стр. 287.

За само месец даиа, од 26. октобра до 26. новембра 1941. године, Дража Михаиловић је најмање десетак пута показао своју дволичну политику. У Брајићима је 27. октобра преговарао с Титом. Сутрадан, 28. октобра, послао је своје официре у Београд на разговоре са представницима немачког Абвера. Првог новембра послао је писмо немачком генералу Хингхоферу, команданту немачке 342. дивизије, и нудио му сарадњу у борби против партизана. Другог новембра по његовом наређењу почиње општи четнички напад на слободну територију. Трећег новембра моли да партизани обуставе гоњење после четничких пораза на Трешњици и код Пожеге. Петог новембра Дража извештава избегличку владу у Лондону да су га напали партизани и тражи енглеско оружје да се брани. Седмог новембра по његовом наређењу почиње други напад четника на Ужице, истовремено на Горњи Милановац, Костојевиће и још нека меета. Десетог новембра Дража шаље нову поруку у Лондон и тражи помоћ од избегличке владе „за борбу против крволочних окупатора“. Сутрадан, 11. новембра, Дража води прешворе са представницима немачке војске у Дивцима. Два дана после тога, 13. новембра, његови четници предају Немцима 365 заробљених партизана. Двадееетог новембра четнички представници потписали су нови споразум с партизанима у Чачку. Шест дана касније, 26. новембра, Дража јавља Лондону да је „успео да прекине братоубилачку борбу“ и да је „све снаге усмерио против Немаца“. Британска влада му на томе честита и обећава помоћ.

И тако до краја рата.

Чак и оне који су некако успели да преживе пакао Равне горе, Брајића, Косјерића, да преживе стрељање на Крушику у Ваљеву, четници су касније поново хватали, убијали, предавали Немцима и слали их у концентрационе логоре. Чинили су то увек мучки, из потаје, увек на превару.